Különlenyomat a

TANULMÁNYOK SZAKÁLY FERENC EMLÉKÉRE

(Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György)

című kötetből

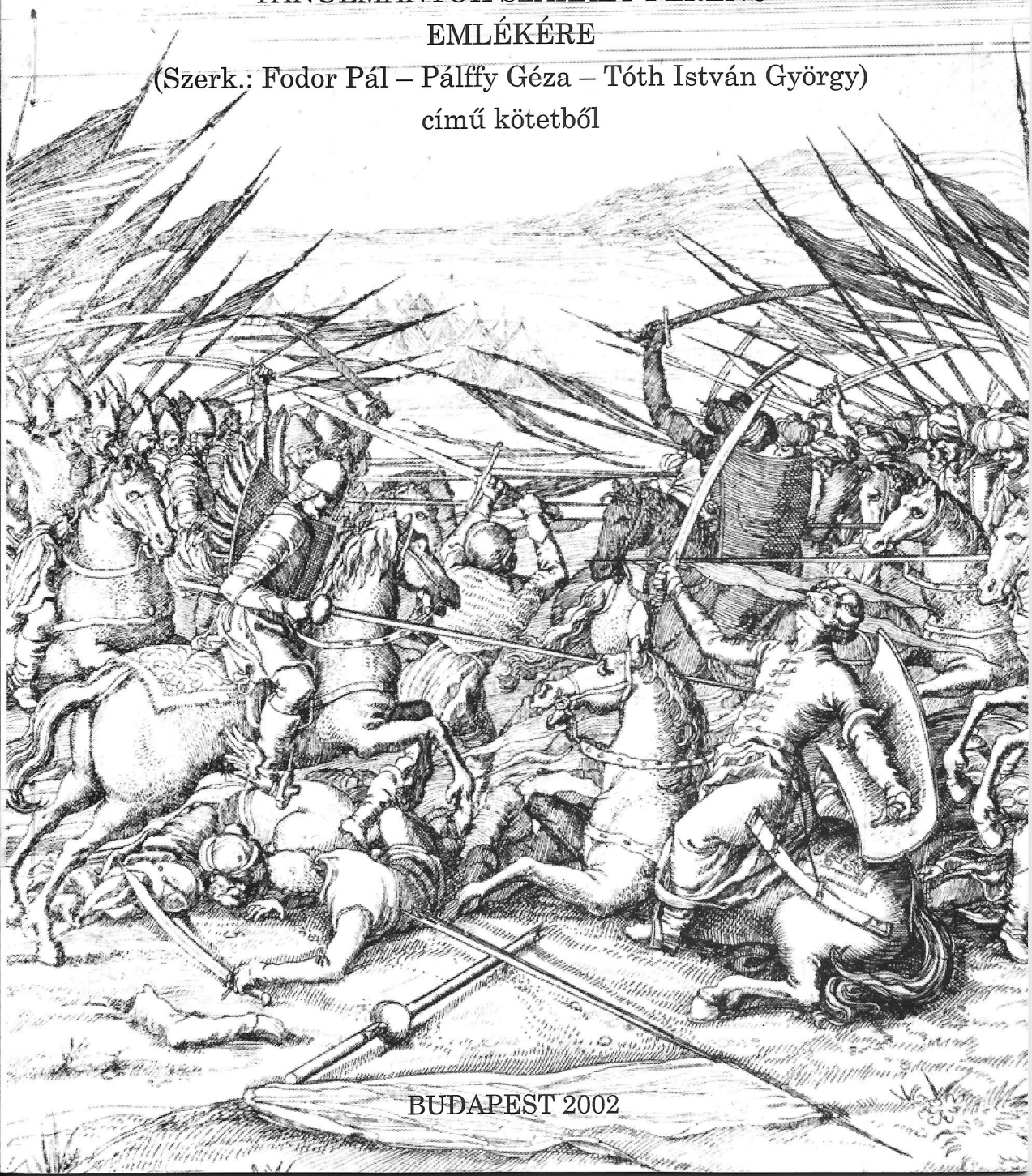

BUDAPEST 2002

TARTALOM

Előszó
KOSÁRY DOMOKOS
A történész és az irányzatok 9
HEGYI KLÁRA – FODOR PÁL
Megkésett ajándék Szakály Ferencnek 13
ÁCS PÁL
Bécsi és magyar renegátok mint szultáni tolmácsok: Mahmud és Murád 15
ÁGOSTON GÁBOR
Törzsterület és végvidék: berendezkedési stratégiák és centralizációs korlátok a 16–17. századi Oszmán Birodalomban . . . 29
BALÁZS MIHÁLY
„A hit ... hallásból lészön." Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséhez a 16. századi Erdélyben 51
BESSENYEI JÓZSEF
A menekültek és a magyarországi városhálózat átalakulása a török hódítás kezdeti periódusában 75
BUZA JÁNOS
A hódoltsági adószedés ősi gyökerei 87
CZIGÁNY ISTVÁN
A végvári katonaság 1671–1672. évi létszámcsökkentésének kérdőjelei 97
DÁVID GÉZA
A 16–17. századi oszmán közigazgatás működése: a beglerbégek és szandzsákbégek kiválasztása és kinevezése 111
G. ETÉNYI NÓRA
A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy *Mausoleum* 121
FAZEKAS ISTVÁN
A Melith-fiúk bécsi tanulmányai 1630–1631-ben 139
FODOR PÁL
Az Oszmán Birodalom születése 159
GECSÉNYI LAJOS
Folytonosság és megújulás Magyarország és a felnémet városok gazdasági kapcsolataiban a középkortól a kora újkorig 175
HEGYI KLÁRA
A török Bács 199
HILLER ISTVÁN
A Habsburgok török diplomáciája a 17. század első felében . . 215

E. KOVÁCS PÉTER
Magyarország és Nápoly politikai kapcsolatai a Mátyás-korban 229
KUBINYI ANDRÁS
Főúri étrend tábori körülmények között 1521-ben 249
MOLNÁR ANTAL
Rómából Belgrádba: három jezsuita úti beszámoló a 17. századból 263
MONOK ISTVÁN
A francia könyv jelenléte a magyarországi olvasmányanyagban a 16–18. században 279
OBORNI TERÉZ
Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571–1575) . 291
PÁLFFY GÉZA
A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században 307
PÉTER KATALIN
A jobbágy házasodási szabadsága az örökös jobbágyság korában 333
SZAKÁLY ORSOLYA
A vajai Vay család a 18. században 353
SZITA LÁSZLÓ
A karlócai béketárgyalások és békekötés előtörténetéhez 365
TÓTH ISTVÁN GYÖRGY
„Ez a faragatlan nép annak hisz, amit lát...” Katolikus misszionáriusok a török Temesváron 373
VARGA J. JÁNOS
Az „Orta Madzsar” szerepe Perényi Pétertől Thököly Imréig: a nyugati irányú török hódítás metodikájához 415
R. VÁRKONYI ÁGNES
A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1664–1671 423
ZIMÁNYI VERA – J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA
„Mindenik jobbágyunknak mennyi gyermeke vagyon és azok hány esztendősek.” Egy 17. századi uradalmi „népszámlálás” tanulságai 461
Szakály Ferenc munkásságának bibliográfiája 551
(Összeállította: PÁLFFY GÉZA)

A francia könyv jelenléte a magyarországi olvasmányanyagban a 16–18. században

MONOK ISTVÁN

Amikor azt kutatjuk, hogy a nemzeti kultúrák szellemi áramlatai más nemzetekre milyen hatást gyakoroltak, akkor számos forrástípust kell vizsgálnunk. A személyes kapcsolatokat bemutató dokumentumok mellett azokat is, amelyek csak közvetett szellemi hatásról árulkodnak. A nyelvi tudás — esetünkben a francia nyelv magyarországi ismerete — természetesen minden korszakban meghatározta ennek a hatásnak a lehetőségeit, de mindig volt közvetítő nyelv is. A latin a francia oldaláról szűnt meg ilyen közvetítőként, de helyét felváltotta a német, majd a magyar (a francia művek fordításának kezdete párhuzamos a latinnak mint franciaországi alkotó-nyelvnek a megszűnésével). A latin nyelv franciaországi háttérbe szorulásával egy időben terjedt el a francia nyelv Magyarországon, vagyis a közvetlen hatás is mindig fennmaradt.

A könyv mint médium az európai szellemi áramlatok történetében magától értetődő, de nem egyértelmű forrás. Egy-egy könyv felbukkanása egy másik ország könyvkereskedelmében, közgyűjteményében vagy éppen magánkönyvtárában még nem bizonyítja egyértelműen annak tartalmi hatását (ahhoz azt el is kell olvasni és elfogadni, vagy elutasítani tartalmát). Az olvasmányanyag statisztikai elemzése, a könyvkereskedelem rendszerének, az eladott könyveknek a vizsgálata azonban minden korban jó hátterét adja azoknak a kutatásoknak, amelyek egy-egy szerző, mű vagy szellemi áramlat hatástörténetét részleteiben akarják leírni.

Mostani vizsgálatunkat az 1500–1750 közötti korszakra koncentráljuk. Kiindulópontként csaknem teljes egészében rendelkezésünkre áll az erre a korra vonatkozó nemzeti bibliográfia, vagyis a Magyarországon kiadott könyvek leírása.[1] Ezen kívül az 1750 előtti időből közel kétezer magán- és intézményi

[1] Szabó Károly, *Régi Magyar Könyvtár.* I. *Az 1531-től 1711-ig megjelent magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve.* Budapest, 1879 (a továbbiakban RMK I.); Uő., *Régi Magyar Könyvtár.* II. *Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve.* Budapest, 1885 (RMK II.); *Régi Magyarországi Nyomtatványok. 1473–1600.* Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István és Kelecsényi Ákos munkája. Budapest, 1971 (RMNy); *Régi Magyarországi Nyomtatványok. 1601–1635.* Borsa Gedeon, Hervay Ferenc és Holl Béla munkája, Fazakas József, Heltai János, Kelecsényi Ákos és Vásárhelyi Judit közreműködésével. Budapest, 1983; *Régi Magyarországi Nyomtatványok. 1636–1655.* Heltai János, Holl Béla, Pavercsik Ilona és P. Vásárhelyi Judit munkája, Dörnyei Sándor, V. Ecsedy Judit és Käfer István közreműködésével. Budapest, 2000; Petrik Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860.* I–VI. Budapest, 1888–1892; *Magyarország bibliographiája 1712–1860.* VII. *Pótlások Petrik Géza, Magyarország bibliographiája 1712–1860. című művéhez. 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok.* Összeáll. Bayer Lászlóné, Fajcsek Magda,

könyvtárról tártunk fel jegyzékszerű dokumentumot.[2] Az 1750–1800 közti időszakot a francia–magyar kapcsolattörténeti kutatások művelői gyakran választották témául. Ez utóbbi korszak az, amikor elterjednek a nyomtatott könyvtári katalógusok, a kereskedők és a kiadók ajánló jegyzékei, illetve a nyilvános könyvárveréseket is általában nyomtatott katalógusban hirdették.[3] Ez a forrásanyag a francia kultúrának a Kárpát-medence összes népére gyakorolt hatását mutatja.

A jelzett korszak (1500–1750) forrásanyagának interpretációját nagyban segíti az a tény, hogy a régi magyar irodalom kutatása során számos olyan tanulmány keletkezett, amely egyes szellemi áramlatok elterjedtségét jól dokumentáltan elemzi, illetve az egyes magyar művek európai forrásvilágát a művekben szereplő idézetek feltárásával is alátámasztja.

Az eddigiekben említett forrástípusok kritikai és módszeres statisztikai áttekintése folyamatban van, e vizsgálat első tanulságairól szeretnék képet adni. A közvetlen kapcsolatok a franciaországi kiadók és könyvkereskedők és a magyarországi felhasználók között a korai újkorban nagyon sporadikusnak mondhatóak. Az École Partique des Hautes Études évnyitó konferenciáján (2000. december 4.: Conférence d'ouverture) Fréderic Barbier a francia–középeurópai kapcsolatokról szólva az 1750 előtti időszakot „l'intermediaire allemand", az ezt követő évszázadot a „Autour du livre: l'Allemagne des transferts" fejezetcímmel tárgyalta azzal a megjegyzéssel, hogy ez utóbbi periódus végén jól megfigyelhető már a „rétro-transferts (transferts en retour)" jelensége is.[4] Barbier pontosan tudja, hogy a német közvetítés mellett számos más ilyen központ szerepével kell számolnunk, és a közvetlen kapcsolatok története is egyre gazdagabb képet mutat, ahogy közelebb lépünk a korszakban (1500–1750) a Kárpát-medencében jelen volt könyvanyaghoz. A közvetítők sorát időrendben Bázel és részben Strasbourg és Heidelberg nyitja meg, majd vizsgálnunk kell Genf, Frankfurt am Main, Leiden és Németalföld, illetve Velence, Lipcse és Bécs szerepét.

Miután a Kárpát-medence lakossága a 16. század utolsó harmadára többségében protestáns lett, a francia kapcsolatok konfesszionális szempontból sem kerülhettek előtérbe. Egy évszázad múlva már ismét a katolikus lakosság volt többségben. A török kiűzése utáni száz évben a katolikus egyház annak ellenére is stabilizálni tudta ezt a helyzetet, hogy a szerzetesi papság szerepe a ország kulturális és oktatási életében jelentősen csökkent, illetve az egyes rendek között átrendeződött. A magyarországi értelmiség képzését csaknem teljes egé-

---

Komjáthy Miklósné, Pavercsik Ilona, P. Vásárhelyi Judit, V. Ecsedy Judit. Budapest, 1989; *Magyarország bibliographiája 1712–1860.* VIII. *Függelék. Hazai 18. századi színlapok, gyászjelentések és szentképek bibliográfiája. Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványokhoz.* Összeáll. Borsa Gedeon, Fajcsek Magda, Pavercsik Ilona, V. Ecsedy Judit. Budapest, 1989.

[2] *Könyvtártörténeti Füzetek. Könyvjegyzékek bibliográfiája 1535–1750.* I–XI. Sorozatszerk. Monok István. Szeged, 1981–2001 (a továbbiakban KtF) és http://www.eruditio.hu

[3] A legátfogóbb könyvkereskedelem-történeti munka megjelenés előtt áll: Pavercsik Ilona, *A magyarországi könyvkereskedelem története a kezdetektől a 19. század elejéig. Állapotrajz és fejlődéstörténet.* Budapest, 2002; röviden: Kókay György, *A könyvkereskedelem Magyarországon.* Budapest, 1997.

[4] Frédéric Barbier, Histoire et civilisation du livre. In: *Conférence d'ouverture de M. Jacques Le Rider. L'Europe et le monde germanique. 4 décembre 2000, Paris, a la Sorbonne.* Paris, 2001, 21–32.

szében a nem Magyarországon lévő egyetemek végezték, az értelmiségi réteg tagjai a nyugat-európai könyvpiac termékeivel közvetlenül csak külföldi tanulmányi éveik alatt találkozhattak. Magyarországon az első, folyamatosan működő egyetemet a katolikus egyház 1635-ben alapította, a protestánsok továbbra is a németországi, a németalföldi, illetve a helvét képzési helyeket látogatták. A *peregrinatio academica* története ezért ad támpontokat arra nézve is, hogy a franciaországi könyvtermés miként jutott el Magyarországra.[5]

Ez utóbbi szempontból a közvetlen kapcsolatok nem tartoznak a leggyakoribbak közé. A középkori egyetemi kapcsolatoknak jelentős szakirodalma van ugyan,[6] de a diákok száma nem igazán számottevő. A korai újkorban ugyancsak nagyon kevés olyan diák iratkozott be francia egyetemekre, aki a Kárpát-medencéből származott.[7] Tudunk olyan orvosokról, akik Montpellierben szerezték doktori címüket, a párizsi és az orleans-i egyetemeken is fel-felbukkan egy-egy magyarországi név, de számottevő magyar diákságról még a 18. században sem beszélhetünk. A franciaországi protestáns akadémiákon is csak elvétve akadt magyarországi diák. Feltűnő azonban, hogy ezeknek az akadémiáknak a tanárai a németalföldi egyetemeken tanuló magyarországi diákoktól szerezték be azokat az információkat, amelyek a török harcokkal, a törökök szokásaival, vagy éppen a radikális reformáció képviselőinek (pl. Enyedi György) teológiai nézeteivel kapcsolatosak. Tanulságos olvasmány ilyen szempontból André Rivet leideni teológus levelezése Claude Sarrau-val és Marin Mersenne-nel, de hasonlóan gazdag forrásanyagot találhatunk Hugo Grotius korrespondenciájában is.[8]

A 16. század első felében nagyszámú párizsi és lyoni kiadvány került a Kárpát-medencébe. A közvetítők feltehetően a bázeli, a nürnbergi és a velencei kereskedők voltak, akiknek kapcsolatai ez utóbbi területtel rendszeresnek mondhatók. Jelentős közvetítő erőt jelentett továbbá Antwerpen és Malines (Mechelen), majd Brüsszel is. Az özvegy magyar királyné, Mária 1529-től Németalföld kormányzója volt, akinek udvarában számos magyar megfordult, kapcsolatuk a bécsi udvarral, az ott élő magyarokkal folyamatosnak mondható.[9] Feltűnően nagy számú párizsi és lyoni klasszika-filológiai munka (szövegkiadások, filológiai, grammatikai alapművek) található a ma is hozzáférhető könyvanyagban, illetve a század első két harmadából ránk maradt könyvjegyzékekben. A Párizsban, a bázeli műhelyekkel folytatott állandó nemes versengésben a 15–16.

---

[5] A kérdéskör gazdag szakirodalmából itt csak egy bibliográfiai hivatkozásokban is gazdag újabb konferencia kötetet említünk: Márta Font–László Szögi (Hrsg.), *Die ungarische Universitätsbildung und Europa.* Pécs, 2001.

[6] Astrik Gabriel, *The University of Paris and its Hungarian Students and Masters during the Reign of Louis XII and François I.* Indiana, Frankfurt am Main, 1986 (bibliográfiákkal).

[7] Bibliográfiai összefoglalásukat l. Keserű Bálint (szerk.), *Művelődési törekvések a század második felében. Herepei János cikkei.* (= Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, III.) Budapest–Szeged, 1971, 441–451.: Külsőországokbeli akadémiák magyarországi hallgatói. Bibliográfia.

[8] A levelezések magyar vonatkozású helyeiről l. Monok István, Johannes Henricus Bisterfeld és Enyedi György két levelezéskiadásban. *Magyar Könyvszemle* 1987:4, 317–327.

[9] Ghislaine De Boom, *Marie de Hongrie.* Bruxelles, 1956; *Chancellerie de Marie de Hongrie. Inventaire analytique.* Par André Vanrie. Bruxelles, 1972, Archives Generales du Royaume, a levéltári források bemutatásával; Laetitia Gorter-van Royen, *Maria van Hongarije, regentes der Nederlanden. Een politieke analyse op basis van haar regentschapsordonnanties en haar correspondentie met Karel V.* Leiden, 1995.

század fordulóján megszületett humanista könyvtermésre gondolunk, amelyet Josse Bade, Jean Petit (I.), Simone de Colines, illetve az Estienne család első generációja (Henri sen. és Robert I.) adott ki. A lyoni könyvtermésből is elsősorban a klasszikusok kiadásai jutottak el Magyarországra (Sébastian és Antoine Gryphius, továbbá Guillaume Rouillé műhelyéből). Széltében elterjedtek még a Hugues de La Porte és Barthélémy Honorat nyomdájából kikerült Corpus Juris-ediciók, illetve az ezekhez kapcsolódó kommentárok. Jean de Tournes műhelye Magyarországon André Vesale anatómiai alapművével és a törökökkel kapcsolatos kiadványokkal vált ismertté.[10]

A 16. század második felében, illetve a 16–17. század fordulóján a francia és a magyar könyves kapcsolatokat alapvetően két tényező határozta meg. Az első a Szent Bertalan-éj után Svájcba, de főként a Pfalzi Választófejedelemség területére, illetve a Dél-Németország nagyobb városaiba menekült hugenották és a magyar diákok, értelmiségiek személyes találkozásai. A másik pedig a századfordulótól egyre népszerűbb francia tervek a törököknek Európából való kiűzésére, illetve a francia államelméleti irodalom megjelenése a magyarországi könyvtárakban.[11] Strasbourgban Johann Sturm iskolája nagy népszerűségnek örvendett a magyarországi (a cseh és a lengyel) diákok előtt is, így az itt kiadott francia szerzők munkái is könnyebben jutottak el Európa középső régióiba.[12] Igaz, hogy elsősorban innen is a bibliai filológia és az antik klasszikusok kiadásai kerültek Magyarországra, de Philippe de Comines történeti művei, Jean Bodin történetfilozófiai munkái is leginkább erről a piacról származnak. A Majna melletti Frankfurtban letelepedett André Wechel kétségtelenül a legjelentősebb hugenotta nyomdász, akinek magyarországi kapcsolatai révén ez az első francia nyelvű könyvanyag is eljut a magyarországi olvasókhoz. Batthyány Boldizsárral, a francia udvarban több évet eltöltött nyugat-magyarországi főúrral személyes ismeretségben állt, és a Batthyány-család következő generációja (az utolsó protestáns generáció) is fenntartotta a kapcsolatokat. Wechel vejei, Jean Aubry és Jean Marne nemcsak e családnak, hanem a környezetnek is szállította Martin Du Bellay, Jean Du Tillet, Vincent de La Loup, August Ghislaine de Bousbecq (Oghier Ghiselin de Busbecq) francia, illetve török történeti műveit.[13] Batthyány Boldizsár az Officina Wecheliana segítségével követte a

[10] Felesleges lenne felsorolni itt is azokat a köteteket, amelyek a korabeli Magyarország könyvtáraiból fennmaradt könyveket katalogizálják. Felsorolásukat l. Monok István, A szomszédos országokban folyó könyvtörténeti kutatásokról. Néhány figyelemreméltó katalógus (1978–1998). *Magyar Könyvszemle* 1999, 120–130.; Uő., Vingt ans de recherche sur la culture du livre dans le bassin des Carpathes/Dvacet let vyzkumu knižni kultury v Karpatské pánvi. In: Jitka Radimská (ed.), *K vyzkumu zámeckych, meštánskych a cirkevnich knihoven. (Pour une étude des bibliotheques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles)* (= Opera Romanica, 1.) České Budějovice, 2000, 53–85.

[11] Robert J. W. Evans, *The Wechel Presses: Humanism and Calvinism in Central Europe 1572–1627.* (= Past & Present Supplements, 2.) Oxford, 1975.

[12] Vö. Eckhardt Sándor, *Magyar szónokképzés a XVI. századi Strasszburgban.* Budapest, 1944.

[13] A Batthyány-udvar történetére vonatkozó bibliográfiát l. *Lesestoffe in Westungarn II. Kőszeg (Güns), Rust (Ruszt), Eisenstadt (Kismarton), Forchtenstein (Fraknó) 1535–1740.* (= Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 18/2.; Burgenländische Forschungen, Sonderbd. XV.) Hrsg. Tibor Grüll, Katalin Keveházi, Károly Kokas, István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. Red. István Monok, Péter Ötvös. Szeged, 1996, 269–272., ill. különösen Iványi

vallásháború eseményeit, s ő az első, akinek könyvtárában Rabelais és Bodin művei franciául is megvoltak. Az eddig említett példák ugyanis kivétel nélkül francia szerzők latin nyelvű műveire, illetve latin kiadásaira vonatkoztak. Wechel, Théodore de Bry és fiai, Sigismund Feyerabend frankfurti kiadók jóvoltából latinul váltak ismertté Magyarországon Charles Du Moulin és Jean Jacques Boissard történeti, illetve filozófiai művei is. François de La Noue neveléselméleti és politika-, illetve hadtudományi írásait hasonlóképpen el tudták érni latinul és németül is a magyarországi érdeklődők.[14]

A heidelbergi egyetem szellemi vonzáskörzetében letelepedett hugenották személyes kapcsolatokat ápolhattak a magyarországi diákokkal, és közvetítették feléjük azokat az eszméket, amelyeket ők a helvét teológiai, illetve filozófiai munkákból is ismerhettek.[15] A magyar irodalmi nyelv fejlődésére talán a legnagyobb hatással lévő Szenci Molnár Albert is Heidelbergben ismerkedett meg Theodore de Bèze és Clement Marrot munkáival, amelyek hatására fordította a zsoltárokat, illetve adta ki magyarul a teljes Bibliát két alkalommal is.[16] A francia protestantizmus Észak-Németalföldre kivándorolt képviselőivel az oda nagy számban érkező magyar protestánsok a 17. század folyamán folyamatos kapcsolatot teremtettek a leideni, illetve a — Heidelberg pusztulása után (1620) felvirágzó — franekeri egyetemen.[17]

Külön meg kell emlékezni azokról a döntően államelméleti művekről, amelyek francia nyelven, francia kiadásban, illetve olasz vagy latin fordításban, főleg velencei vagy római kiadásban terjedtek el a Kárpát-medence arisztokrata könyvtáraiban. A törökökkel kapcsolatos európai politika alakulását *az unio christiana* terveinek sikere vagy kudarca nagyban befolyásolta.[18] A magyarországi politikai gondolkodás számára éppen ezért volt fontos azoknak a történeti, történetfilozófiai és államelméleti munkáknak az ismerete, amelyek a 17. század első felében Franciaországban íródtak. Igaz, Magyarországon csak egy kis arisztokrata kör ismerte ezeket, de ezek a politikusok meghatározó személyiségek voltak. Sully, illetve öccse, Philippe de Béthune kiadott művein kívül ez

---

Béla, Batthyány Boldizsár a könyvbarát. In: *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése.* (= Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 11.) Sajtó alá rend. és a függeléket összeáll. Herner János–Monok István. Szeged, 1983, 389–435., ill. Koltai András, *Batthyány Ádám és könyvtára.* (= A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, IV.) Budapest–Szeged, 2002.

[14] Az *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* (szerk. Keserű Bálint–Balázs Mihály) (a továbbiakban *ADATTÁR*) 11–20. köteteiben megjelent könyvjegyzékeket elemezzük. Felsorolásuktól itt eltekintünk, pusztán konkrét könyvtárak említésénél hivatkozunk a kötetre. Az említett kötetek felsorolását l. http://www.eruditio.hu ill. Madas Edit–Monok István, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig.* Budapest, 2002. bibliográfiai összefoglalásában.

[15] Vö. Heltai János, Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1980.* Budapest, 1982, 243–346.

[16] Trencsényi-Waldapfel Imre, Szenci Molnár Albert Heidelbergben. In: Uő., *Magyar Irodalom — Világirodalom. Tanulmányok.* II. Budapest, 1961, 109–155.

[17] Vö. Ferenc Postma–Jakob van Sluis, *Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Atheneums in Franeker 1585–1843.* Leeuwarden, 1995. bevezetőjét és magyar vonatkozásait.

[18] Monok István, La présence des auteurs français dans les lectures de la noblesse hongroise entre 1526 et 1671. *Cahiers d'études hongroises* 7 (1995) 38–50.

utóbbi levelei is eljutottak Magyarországra (Bethlen Gábor levelező partnere volt). Jean de Silhon, Nicolas Faret, Antoine Aubery, Pierre Matthieu és Gabriel-Barthélemy de Gramond államelméleti munkái egész Európában a modern politikai gondolkodás alapvetésének számítottak. Éppen ezért érdekes, hogy Pázmány Péter, az őt körülvevő fiatal politikus gárda, Zrínyi Miklós[19] vagy Pázmány Miklós könyvtárában is megtalálhatók voltak ezek a könyvek.[20] Igaz, Zrínyi a legnagyobb részét ezeknek a műveknek olasz fordításban olvasta.

*

A 17. század utolsó harmadát a francia könyvek és a franciaországi eszmék magyarországi jelenléte szempontjából újabb korszak kezdetének tekinthetjük. Annak ellenére így van ez, hogy az 1660-as évek a magyar történelemben nem hoztak olyan változásokat, amelyek alapján ez korszakhatárt jelenthetne. A protestáns egyházak történetében annál inkább, hiszen ezt az évtizedet nevezik „gyászévtizednek". Valóban, a katolikus ellenreformáció ekkor ítélte halálra a protestáns lelkészek és tanárok egy részét, jelezve, hogy nem a szellemi harcmező az egyetlen küzdőtér. A 16. században még túlnyomóan protestáns országból a 17. század végére jelentős katolikus többségű állam lett. Az 1660-as évek a politikai gondolkodás története szempontjából is számottevő változást hoztak. A magyar arisztokráciának az a generációja, amelyik komolyan gondolta, hogy a török kiűzése és a Magyar Királyság újraegyesítése lehetséges egy Habsburg, lengyel, velencei és francia szövetségben, most keserűen tapasztalhatta, hogy a törökellenes hadjárat első sikerei után a Habsburg uralkodó békét kötött a szultánnal (vasvári béke). 1664-ben, a szentgotthárdi csatában Zrínyi Miklós még francia csapatokat is vezényelt, a győzelem után kötött béke sokaknak jelezte, hogy a 17. század első felében Magyarországon is ismert és népszerű francia elméletek a törököknek Európából való kiűzésére csupán a politikai filozófia termékei, a gyakorlati politikában nem lehet velük számolni.

A 17. század utolsó harmada azonban nem csupán magyar szempontból hozott olyan változásokat, amelyek befolyásolni tudták a francia szerzők műveinek, a francia eszméknek befogadástörténetét a Kárpát-medencében. A Napkirály uralkodása alatt a francia nyelv, illetve a francia kultúra Európa legbefolyásosabb nyelvévé, kultúrájává emelkedett. A protestáns országok sem tudták kivonni magukat e hatás alól, különösen akkor nem, amikor a nantes-i ediktum visszavonása után a hugenották újabb nagy hulláma hagyta el Franciaországot, és telepedett le főként Németországban, növelve ezzel a német területek, illetve a német kultúra közvetítő hatását. A katolikus egyházban a Franciaországban zajló teológiai és egyházpolitikai viták nagy visszhangra találtak Európa-szerte, de főként Itáliában, illetve Bajorországban és Ausztriá-

[19] *A Bibliotheca Zriniana története és állománya.* (= Zrínyi-könyvtár, 4.) Írták és összeáll. Hausner Gábor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Monok István, Orlovszky Géza. Szerk. Klaniczay Tibor. Budapest, 1991; Klaniczay Tibor, Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi műveiben. In: Varjas Béla (szerk.), *Irodalom és ideológia a 16–17. században.* (= Memoria Saeculorum Hungariae, 5.) Budapest, 1987, 337–400.

[20] *Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721.* (= *ADATTÁR,* 13/2.) Sajtó alá rend. Farkas Gábor, Varga András, Katona Tünde, Latzkovits Miklós. Szeged, 1992, 43–52.; Ötvös Péter, Pázmány Miklós gróf könyvei. In: Jankovics József (szerk.), *Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére.* Budapest, 1994, 344–364.

ban. Ezek pedig azok a területek, amelyekkel a magyarországi katolikus egyháznak alapítása óta szoros kapcsolatai voltak. A francia könyvek jelenlétét vizsgálva tehát mindenképpen jó módszernek tűnik erre a korszakra nézve is, ha megvizsgáljuk a francia nyelv ismeretének, illetve az egyes európai városoknak mint közvetítő központoknak a szerepét.

A francia nyelv ismerete a Kárpát-medencében természetesen nem olyan mértékű, hogy erre komolyabb elméletet alapozhatnánk a francia eredetű eszmék befogadásának történetéről. Ténylegesen követhető az a folyamat, ahogy az arisztokrata családok közül egyre többen ügyelnek arra, hogy gyermekeik megtanuljanak franciául. A 17. század utolsó harmadában még csak a bécsi udvar környezetében élők tulajdonítottak ennek jelentőséget, de a 18. század közepén már az erdélyi kálvinista arisztokrata családok is természetesnek tartották, hogy az új generáció tagjai mellé francia nevelőről gondoskodjanak. Ez azt is jelentette, hogy a francia nyelv tanításából meg lehetett élni, és persze azt is, hogy szélesedett az a társadalmi csoport, amelyik potenciálisan és ténylegesen is találkozhatott ezzel a nyelvvel, így a középnemességnek az egyes nagyobb családok udvaraiban élő — és nevelődő — része, továbbá a polgárságnak a társadalmi felemelkedést is óhajtó rétege. A 18. század második felében már a magyar irodalomban is megjelent a franciául nem tudó, de a nyelv ismeretével kérkedő nemes kifigurázása, jelezve, hogy a franciául „à la mode" tudás már nem elég, leleplezhető.

A városi lakosság még a 18. században is nagyobb részt német anyanyelvű volt, és a német nyelv ismerete a nemesség körében is elterjedtebb volt, mint a franciáé. A protestáns és a katolikus Németország egyaránt fontos volt számukra politikailag, gazdaságilag, de kulturálisan is, az uralkodó udvari környezetével való érintkezésnek pedig a latin mellett a német a legtermészetesebb nyelve volt. A katolicizmus térnyerése is erősítette a német hatást, hiszen a török kiűzése után üresen álló területekre jelentős mértékben Németország katolikus vidékeiről jöttek telepesek. A katolikus papság, illetve értelmiség képzésében a bécsi, a gráci, illetve a délnémet felsőoktatási intézmények mellett elsősorban az olaszországiak vették ki a részüket, így a 18. században közvetítőként az olasz nyelv is felértékelődött. Amit olaszra lefordítottak — bármely nyelvből, így a franciából is —, az nagy eséllyel a Kárpát-medencében is megjelent, és nem csupán Dalmáciában vagy a horvátországi területeken. Külön ki kell emelnünk az olasz reformteológia hatását, illetve azt a szerepét, amelyet a francia felvilágosodás eszméinek elterjesztésében játszott.[21]

Említettük már, hogy a 17. század utolsó harmadában a heidelbergi egyetem már nem működött. Helyét a magyarországi kálvinista értelmiség képzésében

[21] Holl Béla, A teológiai gondolkodásmód alakulása a kora felvilágosodás-kori magyar katolikus papság könyvkultúrája tükrében. In: Uő., *Laus librorum. Válogatott tanulmányok.* (= METEM könyvek, 26.) Vál. és szerk. Monok István, Zvara Edina. Budapest, 2000, 173–184.; Péter Sárközy, Il „pre-illuminismo cattolico" e la crisi del reformismo illuminato in Ungheria. In: *Conflitti e compromessi nell'Europa „di Centro" fra XVI e XX secolo. Atti de 2° Colloquio Internazionale (Vierbo, 26–27 maggio 2000).* Viterbo, 2001, 241–255.; Monok István, Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek olvasmánytörténeti forrásértékéről. In: Balázs Géza et alii (szerk.), *Folklorisztika 2000-ben. Folklór — irodalom — szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára.* II. Budapest, 2000, 661–670.

átvették a németalföldi felsőoktatási intézmények, főként Franeker és Leiden. Ezeken az egyetemeken francia szempontból a legjelentősebb René Descartes (Cartesius) ottani munkássága, illetve ennek hatása az európai filozófiai gondolkodásra. A filozófiai és a teológiai viták, amelyeket például Cartesius művei váltottak ki, komoly visszhangot keltettek a magyarországi protestáns értelmiség körében is. A legtöbb képzett kálvinista teológus a németalföldi egyetemeken szerezte tudását, tehát vagy Cartesius támogatóinak (Henri Le Roi, Hermann Alexander Roell stb.), vagy heves ellenfeleinek (Gisbertus Voetius, Samuel Maresius stb.) írásaival találkozott, néhányan a tanulmányaik lezárásakor tartott disputációjukat is Cartesius tanai mellett vagy azok ellen érvelve választották. Az unitárius értelmiség érdeklődése a racionalista filozófiai áramlatok iránt általában is szembeszökő, így természetes, hogy a cartesianizmus több képviselője is népszerű volt köreikben. Sajátosan alakult a magyarországi lutheránus értelmiség Descartes-recepciója, hiszen a csaknem kizárólag németországi egyetemeket látogató fiatalok alapvetően német közvetítéssel találkoztak ezzel a filozófiával. Ugyanez a jelenség tapasztalható a korai felvilágosodás alapvető munkáinak befogadás-történetében is: Christian Wolff vagy Samuel Puffendorff közvetítő hatásának kutatása ebből a szempontból is rejteget még tanulságokat. Fontos azonban ismételten utalni a latin nyelv közvetítő szerepére. A protestáns értelmiség köréből nem ismerünk ebből az időszakból senkit, aki annyira tudhatott volna franciául, hogy a filozófiai nyelvet is értse. Descartes műveit is kizárólag latinul olvasták — legalábbis nem ismerünk olyan adatot, amely mást bizonyítana.[22]

Új jelenség azonban a 18. század első harmadában, hogy a francia nyelvű munkák megjelennek a polgári gyűjteményekben is. Erkölcsfilozófiai traktátusok, illetve szépirodalom elsősorban, és persze nagyon kis számban. Nem szabad elfelednünk, hogy Magyarország polgárságának többsége német anyanyelvű volt, és nagyobb részük lutheránus.[23] Francia könyveket találunk 1665-ben a soproni tanácsos, Georg Poch (1665),[24] majd Bartholomaeus Becker budai felcser (1694) gyűjteményében.[25] A legjelentősebb valóban francia nyelvű gyűjteménnyel talán a selmecbányai jegyző, Samuel Klement rendelkezett (1729),

---

[22] A Descartes-recepció olvasmánytörténeti megközelítéséről összefoglalóan l. Monok István, Descartes-recepció a Kárpát-medence olvasmánytörténeti forrásainak tükrében, 1660–1740. In: Csejtei Dezső, Dékány András, Laczkó Sándor (szerk.), *A kartezianizmus négyszáz éve. — Four Hundred Years of Cartesianisme. — Quatre siècles de cartésianisme.* (= Ész — Élet — Egzisztencia, V.) Szeged, 1996, 297–305.

[23] Vö. Monok István, Beszterce és Sopron. Egy erdélyi és egy nyugat-magyarországi város olvasmányai a XVI–XVII. században. In: Ion Chiorean (red.), *De la umanism — La luminism.* Tîrgu Mureş, 1994, 29–42.; Uő., Azonosságok és különbségek három nyugat-magyarországi város XVI–XVII. századi olvasmányaiban (Ruszt, Sopron, Kőszeg). In: *Hungarológia.* 6. Budapest, 1995, 231–244.; Viliam Čičaj, *Bányavárosi könyvkultúra a XVI–XVIII. században (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecbánya).* (= Olvasmánytörténeti Dolgozatok, IV.) Szeged, 1993.

[24] *Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721.* (= *ADATTÁR*, 18/1; Burgenländische Forschungen, Sonderband XIV.) Hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende. Red. von István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. Szeged, 1994, 270–283.

[25] *ADATTÁR* 13/2. 142–144.

de szép francia témájú gyűjteménye volt az ugyancsak selmecbányai Johannes Simonides lelkésznek (1739) és Joseph Richternek (1748) is.[26]

Az arisztokrata könyvtárakban azonban a 17. század második felétől folyamatosan követhető a francia nyelvű könyvanyag megjelenése, illetve állandó jelenléte.[27] A század végéig (a legjobb példa Nádasdy Ferenc,[28] majd Esterházy Pál nádorok könyvtára[29]) ez tematikus szempontból alig változott, szépirodalmi művek csak elvétve jelennek meg ebben az anyagban. A francia nyelvű filozófiai vagy teológiai munkák ugyancsak ritkaságnak számítottak. A hagyományos magyarországi olvasási és könyvgyűjtési szokások továbbélése lehet a nagyszámú teológiai mű e két arisztokrata udvari gyűjteményeiben. Ezek között azonban egyre több a kortárs francia teológus, igaz latinul. Főként Philip Alegambe és Nicolas Caussin neve emelkedik ki gyakoriságával. Feltűnő az is, hogy a párizsi és a lyoni könyvkiadók 17. század második felében kiadott katolikus teológiai könyvei szép számban jutottak a Kárpát-medence könyvtáraiba. E jelenség mögött a helyüket újra elfoglaló rendek közül a jezsuiták, a ciszterciek és a premontreiek emelhetők ki. A főként Nyugat-Magyarországon megerősödő ciszterciek közül sokan származtak Dél-Németalföldről, akik számára a francia nyelv vagy anyanyelv volt, vagy flamandként tudtak franciául.[30]

Fontos utalnunk még arra a különbségre is, amely a nyugat-magyarországi és az erdélyi arisztokraták olvasmányaiban mutatkozik ebből a szempontból is, vagyis a francia eszmék befogadásának szempontjából. Az erdélyi családok többsége megőrizte kálvinista hitét, olvasottságuk nyelvileg és tartalmilag is archaikusabb volt, mint az említett magyarországiaké. Erdélyben az első általunk ismert könyvtár, amelyben jelentősebb francia nyelvű történeti és államelméleti irodalmat találunk Bánffy Dénesé (könyvjegyzékei a németországi tanulmányok idejéből vannak: 1734–1737-ből).[31] Miután a könyvek összeírója gyakran a kiadás helyét is feltüntette, jól azonosítható, hogy Bánffy elsősorban a Németalföldön (Amszterdam, Hága, Utrecht), illetve a Németországban (Nürnberg, Leipzig, Augsburg) franciául kiadott könyvekhez jutott hozzá. Ez nem jelenti azt, hogy a francia szerzők latin nyelvű munkái ne szerepelnének folyamatosan a 17. század második felének erdélyi főúri könyvtáraiban (Apafi, Teleki, Bethlen). Közülük Jacques August de Thou kortörténeti összefoglalásai örvendtek a legnagyobb népszerűségnek.[32]

Egészen különleges hely illeti meg a francia könyvek magyarországi jelenléte szempontjából II. Rákóczi Ferencet (1676–1735). Az ő francia műveltsége, francia nyelvűsége (műveinek egy részét franciául írta) azonban kivételes

---

[26] KtF IX. 210., 213., 215.

[27] Monok István, A magyarországi főnemesség könyvgyűjtési szokásai a XVI–XVII. században. *CaféBábel* 14. (Gyűjtés) 1994:4, 59–68.

[28] *ADATTÁR* 13/2. 101–107.

[29] *ADATTÁR* 18/2. 159–181., bibliográfia: uo. 267–268.

[30] *ADATTÁR* 18/2. 199–200: Borsmonostor; *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726.* (= *ADATTÁR* 19/1.) Sajtó alá rend. Zvara Edina. Szeged, 2001.

[31] *Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. A Bethlen-család és környezete. Az Apafi-család és környezete. A Teleki-család és környezete. Vegyes források.* (= *ADATTÁR* 16/3.) Sajtó alá rend. Monok István, Németh Noémi, Varga András. Szeged, 1994, 303–314.

[32] *ADATTÁR* 16/3.

jelenség. Nem számítható azonban annak a 17–18. század janzenista kegyességi vitáinak jelenléte. Mindegyik egyház történetében ez az a korszak, amikor a személyes vallásosság iránti igényt teológiai oldalról megfogalmazó áramlatok aktív viták tárgyává lettek (pietizmus a protestáns egyházakban, janzenizmus a katolikusoknál). Nem csodálhatjuk tehát, hogy ezen viták alapművei — ha csaknem kizárólag latin nyelven is, de — jelen vannak a Kárpát-medence könyvanyagában.

Rákóczi Ferenc olvasmányairól több monográfia is született, méltán.[33] Valóban kivételes jelenség: különböző váraiban található ingóságai összeírásaiban[34] szinte mindig találkozunk könyvekkel (Sárospatak, Szerencs, Munkács). Ismerjük bécsújhelyi olvasmányait (1701: 19 könyv, kizárólag francia és német nyelvű szépirodalom, illetve antik auktorok fordításai), és a száműzetésében, Rodostóban magánál tartott könyveit is (1736: 116 könyv, történeti, moralizáló, meditációs irodalom, nagyobbrészt francia gyűjtemény). Tipikusnak számít az a sárospataki, 1701-ből fennmaradt összeírás, amelyben 168 könyvet említenek; ebből 80 francia, 13 német és 5 olasz, a többi latin nyelvű volt. Tematikailag ez az aktív politikus olvasmányait mutatja: történelem, politikatudomány, hadtudomány, földrajz.

Összehasonlításképpen ejtsünk szót arról, hogy Rákóczi hadseregének tisztikarából több tábornok olvasmányait ismerjük. Ugyancsak tudjuk, hogy mit olvasott Thököly Imre (1657–1705), a Rákóczi előtti Habsburg-ellenes harc vezetője konstantinápolyi száműzetésében.[35] Tegyük hozzá rögtön, hogy a francia udvar őt ugyanúgy támogatta, mint Rákóczi Ferencet. Thököly ingóságainak 1708-ból fennmaradt összeírásában 70 könyvet említenek. A szinte kizárólag történeti gyűjtemény latin és magyar nyelvű, de 23 német is volt a kis bibliotékában, francia vagy francia vonatkozású egy sem. Bercsényi Miklósnak (1665–1725), Felső-Magyarország hadbiztosának javait Ungvárban 1701-ben foglalta le a Kamara, miután Rákóczihoz csatlakozva Lengyelországba távozott.[36] A 114 könyvből három német, a többi latin nyelvű volt: történelem, politikatudomány, filozófia és néhány teológiai mű. Francia tárgyú érdeklődésre ebből semmi sem utal. Rákóczi államapparátusában az ítélőtábla elnöke Szirmay András (?–1707) volt.[37] Halála előtt saját kezűleg írta össze könyveit: a 217 kötetes gyűjteményben három német könyv mellett kizárólag latin nyelvűek voltak. Tematikailag a legérdekesebb politikai és történetfilozófiai érdeklődése. Francia szerzők közül azonban csupán klasszikusokat találunk: Froissard, Commines, Jean Bodin, de Thou. A legmodernebb francia mű Jacques Le Bleau *Lilietum politicum*ja volt, és ezzel vége is a francia szerzők felsorolásának. A kuruc tábornok Forgách Simon (1669–1739) könyvei között (1730 körül, 60 mű) pedig éppenséggel egyetlen francia szerző kötete szerepel latinul, valamint egy francia nyelvtankönyv.[38]

---

[33] Köpeczi Béla, *Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja.* Budapest, 1982; Uő., *A bujdosó Rákóczi.* Budapest, 1991, 467–566.

[34] *ADATTÁR* 13/2. 128–129., 153–158., 165–166.

[35] *ADATTÁR* 13/2. 175–179.

[36] *ADATTÁR* 13/2. 148–152.

[37] *ADATTÁR* 13/2. 168–174., vö. Várkonyi Ágnes, Ismeretlen kuruc vers politikai háttere. *Irodalomtörténeti Közlemények* 92 (1979) 80–81.

[38] *ADATTÁR* 13/2. 218–219.

A francia írók vagy a francia nyelvű művek hiányát a 17–18. század fordulóján élt főnemesi generáció könyvtáraiban persze nem szabad egyoldalúan a francia eszmék befogadása hiányaként értelmeznünk. A ma is hozzáférhető, a 17. század végéről származó francia könyvanyag kézírásos bejegyzései aktív használatot sejtetnek. Rákóczi franciaországi diplomatáinak olvasmányairól pedig éppenséggel semmilyen adattal sem rendelkezünk.

A 18. század folyamán az arisztokrata könyvtárak nyelvi összetétele változik a leglátványosabban. A század közepén a franciául olvasás már természetesnek mondható ezekben a körökben. Az arisztokrata családok tagjai gyermekeik nevelésébe a külföldi — nem egyetemi célú — utazást is beiktatták, és nem hiányozhatott a képzésből a német és a francia nyelv ismerete sem. A könyvtárak polcain elsősorban a szépirodalom tűnik fel francia nyelven, de az útleíró irodalom termékei, a természeti jelenségek bemutatása sem ritka ezen a nyelven. A történelem, illetve a politikaelméleti munkák követik ezt a tematikus csoportot a francia, illetve a német nyelvűségben. Batthyány Ádám gróf hálószobájában az 1740-es évek elején összeírták a szekrényen lévő könyveket, ezek tehát minden bizonnyal olyan könyvek, amelyeket olvasott is. Csaknem teljes egészében francia nyelvű kis bibliotékát találhatunk itt, a gróf csupán egy-két latin és német könyvet tartott a szobájában. A klasszikus római és görög szerzők is francia fordításban szerepelnek a jegyzéken.[39]

A 18. század második felében valóban a francia könyvek nagyarányú megjelenéséről beszélhetünk. Azt is mondhatjuk, hogy néhány arisztokrata könyvtár többségében francia nyelvű (a 2000–10 000 kötetes gyűjtemények esetében is). A francia felvilágosodás képviselői hiánytalanul jelen vannak, jelentős számú szabadkőműves, libertinus mű például a Kárpát-medence gyűjteményeiben meglapulva maradt fenn egyáltalán a kulturális emlékezet számára. Az 1740-es évektől látványos gazdagodás figyelhető meg a magyarországi főnemesi rétegnél. Csak ebben az évtizedben közel 200 kastély épült az országban. A kastélyban természetesen kell könyvtárszoba, és abba könyveket kell vásárolni. A könyvkereskedelem rendszere is a 18. század második felétől kezd nyugat-európai minták szerint működni. A legjelentősebb már a bécsi és a lipcsei könyvpiac hatása, de a frankfurti és a többi német nagy központban élő kereskedővel, illetve a velenceiekkel sem lazultak a kapcsolatok. Mária Terézia uralkodása idején a behozatali könyvcenzúra a Habsburg Birodalom egészében egységesen működött, de II. József uralkodása jelentős lazulást eredményezett ezen a területen. Nem csoda tehát, hogy az európai könyvtermésnek lényegesen nagyobb hányada jutott el a magyarországi felhasználókhoz ezekben az évtizedekben. A francia könyvek kárpát-medencei jelenlétének történetében azonban ez már egy újabb fejezet.[40]

---

[39] Budapest, Magyar Országos Levéltár, P 1313, A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család törzslevéltára, 267. csomó, fol. 23a–28b.

[40] A 18–19. század fordulójáról legújabban Granasztói Olga publikált több komoly tanulmányt, amelyek örvendetesen szakítanak a csak a felvilágosodás nagyjaira tekintő szemlélettel: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében. *Magyar Könyvszemle* 2000, 43–70. és A tiltott francia könyvek sorsa Magyarországon (Válogatás a cenzúrahivatal aktáiból). *Sic itur ad astra* 2000:4, 47–76.

István Monok

FRANZÖSISCHE BÜCHER IN DER UNGARISCHEN LITERATURWELT DES 16.–18. JAHRHUNDERTS

Die Erforschung der Geschichte der französisch-ungarischen Kulturbeziehungen verfügt über zahlreiche oft gewählte beliebte Themen, aber auch über viel Neuland. Die ungarische Geschichte der Anjou-Dynastie oder die Aufnahme der Großen der Aufklärung im Karpatenbecken gehören zu den beliebten Themenkreisen. Die vorliegende Studie hat die Untersuchung des Vorhandensein von französischen Büchern innerhalb der in Ungarn der Neuzeit gelesenen Lektüre zum Gegenstand.

Zum einen vererbt die französische Wirkung nicht in der Wirkung der französischsprachigen Literatur, so müssen auch die zur erwähnten Zeit vorhanden gewesenen Werke französischer Autoren in lateinischer, deutscher, italienischer und natürlich auch in französischer Sprache mit in die Untersuchung einbezogen werden. Andererseits gelangten die französischen intellektuellen Strömungen nur in den seltensten Fällen auf direktem Wege nach Ungarn, neben den vermittelnden Sprachen gab es auch immer vermittelnde Zentren.

Im 16. Jahrhundert war die dazwischen stehende Sprache eindeutig das Lateinische, und die Bücher gelangten in erster Linie über die Höfe der niederländischen Statthalter, die Büchermessen zu Basel und Frankfurt, bzw. über die Straßburger Rednerschule zu ihren ungarischen Eigentümern. Unter diesen Büchern dominierten die anspruchsvollen philologischen Werke klassischer bzw. mittelalterlicher Autoren und die Grundlagenwerke über die französische Geschichte. Nur selten kam es zu direktem sprachlichen Kontakt, nur wenige Studenten aus ungarischen Landen betrieben Studien an französischen Hochschuleinrichtungen. Bedeutsam war allerdings das Verbindungsnetz der aus Frankreich geflohenen hugenottischen Intelligenz im Karpatenbecken.

Im 17. Jahrhundert kam es zu einer grundlegenden Verschiebung bei der geographischen Lage der Vermittlungszentren. In Heidelberg und auch an niederländischen Universitäten gerieten Angehörige der ungarischen und der französischen Intelligenz immer häufiger in Kontakt miteinander, das literarische Material, das französische Autoren bei holländischen und deutschen Verlegen veröffentlichten, wurde immer umfangreicher. Thematisch wichtig wurde die Aufnahme der französischen Geschichtsphilosophie des 17. Jahrhunderts und der politischen Theorien in französischer und teilweise in italienischer Sprache. Die vermittelnde Wirkung der deutschen Sprache verstärkte sich, doch wirklich bedeutsam wird sie erst an der Wende zum 18. Jahrhundert (Autoren der Frühaufklärung).

In der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts stieg die Zahl der direkt vom französischen Buchmarkt bezogenen Bücher sichtbar an, von einer sich mit großen Schritten entwickelnden Bücher-einfuhr kann allerdings erst zur Zeit der Herrschaft von Josef II. (1780–1790) gesprochen werden. Der italienische aufgeklärte Katholizismus und die zweite Flüchtlingswelle der Hugenotten in den deutschen Gebieten führten ebenfalls zu einer stärkeren Wirkung der französischen Ideen auch in Ungarn.

Die aufnehmende Schicht war anfänglich ausschließlich die Aristokratie, bzw. die philologisch gebildete Intelligenz, im Laufe des 17. Jahrhunderts öffnete sie sich in Richtung der fachlichen Intelligenz (Ärzte, Juristen), bzw. von Vertretern des mittleren Adels. Seit dem Beginn des 18. Jahrhunderts war das Erscheinen von französischen Büchern auch in der Lektüre des Bürgertums zu beobachten.